

BOEKBESPREKINGEN

M.J. van Lieburg, *Beroemde Depressieven. Tien historische schetsen*. (Oss: Organon Nederland, 1988) 90 p., ill., fl. 27,50. Vertalingen: (a) *Famous Depressives. Ten historical sketches*. (Oss: Organon Nederland, 1988) 88 p., ill., fl. 27,50; (b) *Berühmte Depressiven. Zehn historische Skizzen*. (Oss: Organon Nederland, 1988) 92 p., ill., fl. 27,50; (c) *Depressivos Famosos. Diez bocetos históricos*. (Oss: Organon Nederland, 1989) 92 p., ill., fl. 27,50.

Een onbekende monografie over depressies [A.E. Bridger, *Depression. What it is, and how to cure it* (1892)], (Oss: Organon Nederland, 1988) 28+95 p., ill., fl. 27,50. Vertaling: *An unknown monograph on depressions* (Oss: Organon International, 1988) 28+95 p., ill., fl. 27,50.

Depressie en muziek. Praeludium op een historische thema. (Oss: Organon, 1988) 78 p., ill., fl. 27,50. Vertaling: *Depression and Music. Prelude to a historical theme*. (Oss: Organon International, 1989) 78 p., ill., fl. 27,50.

De ziekte der geleerden. Een hoofdstuk uit de geschiedenis van de melancholie en hypochondrie. (Oss: Organon, 1989) 101 p., ill., fl. 27,50. Vertaling: *The Disease of the Learned. A chapter from the history of melancholy and hypochondria*. (Oss: Organon International BV, 1990) 101 p., ill., fl. 27,50.

Vrouw en depressie. Impressies uit de geschiedenis van een connectie. (Rotterdam: Erasmus Publishing, 1992) 93 p., ill., fl. 27,50; ISBN 90-5235-026-8. Vertalingen: (a) *Frau und Depression. Impressionen aus der Geschichte einer Wechselbeziehung*. (Rotterdam: Erasmus Publishing, 1992) 93 p., ill., fl. 27,50; ISBN 90-5235-024-8; (b) *Woman and Depression. Impressions from the history of a connection*. (Rotterdam: Erasmus Publishing, 1992) 93 p., ill., fl. 27,50; ISBN 90-5235-025-8.

Ongeveer een eeuw geleden begon de melancholie, een tot dan scherp omschreven ziektebeeld, te verdwijnen ten behoeve van de 'depressie', een prullemandterm waarin de medische wetenschap syndromen deponeerde waar ze geen raad mee wist. Die verandering is niet in alle opzichten een verbetering. Paul Verlaine, een verklaard lijder aan melancholie, wist aan het eind van de negentiende eeuw nog waar hij aan toe was toen hij de verschijnselen van zijn kwaal beschreef in de bundel *Poèmes saturniens*.

Baudelair klaagde in diezelfde tijd over zijn 'spleen'

(een synoniem voor zwartgalligheid), een heuse kwaal waarvan hij de symptomen indringend beschrijft in een reeks spleen-gedichten. Het spleen was onder de Franse romantische dichters een wijdverbreide ziekte die weliswaar gepaard ging met vele, soms fatale ongemakken, maar die tegelijkertijd een adelsbrief was. Wilde je als kunstenaar een beetje meetellen, dan moest je lijden aan melancholie of aan het syndroom dat de melancholie aan het eind van de eeuw verving, de nerveuze uitputting (neurasthenie). Zwartgalligheid was overigens geen garantie voor artistiek talent. In de oudheid werd al verschil gemaakt tussen koude en warme melancholie. Was de zwarte gal koud, dan trok het hart van de patiënt samen en maakte hem zo levensmoe (enghartig) dat prestaties op intellectueel of artistiek gebied uitgesloten waren. Werd het zwarte sap echter verwarmd, dan vormden zich dampen die als rook door een schoorsteen opstegen en het hoofd prikkelden tot intellectuele activiteit.

M.J. van Lieburg geeft in *De ziekten der geleerden* een historisch overzicht van de connectie tussen zwartgalligheid en geleerdheid. Daarin valt op hoezeer het medisch denken door de eeuwen heen is blijven variëren op het aloude schema van de vier lichaamssappen. De zwarte gal maakte daarvan (naast bloed, slijm en gele gal) deel uit. Over de aard en invloed van dit schadelijke sap bleef men eeuwenlang net zo serieus speculeren als over de eigenschappen van bloed. Zelfs toen wetenschappelijk was vastgesteld (rond de achttiende eeuw) dat de zwarte gal niet bestond, hield men vast aan het systeem van de vier temperamenten, waarin de melancholie werd vervangen door de zenuwen. Een van de verklaringen voor de onverwoestbaarheid van het systeem is misschien de grote souplesse waarmee het zich aan uiteenlopende culturele omstandigheden liet aanpassen. Zo combineerde men de melancholie in de Middeleeuwen moeiteloos met een metafysische component volgens de toen heersende theologie. De zwarte gal, zeiden de medici, was de bres waarlangs de duivel zich toegang verschafte tot het menselijk lichaam. De connectie tussen melancholie en geleerdheid werd in die periode losgelaten, want geleerden werkten in kloosters en verrichtten hun werk niet onder invloed van een ziekte, maar met behulp van God. *De ziekte der geleerden* is deel vier van een reeks

Boekbesprekingen

van vijf boekjes getiteld *Depressie anders bekeken*. De andere deeltjes zijn *Beroemde depressieven* (1), *Een onbekende monografie over depressie* (2), *Depressie en muziek* (3) en *Vrouw en depressie* (5). De reeks werd geschreven in opdracht van Organon, het concern dat (onder meer) antidepressiva vervaardigt. De boekjes zijn licht van toon, fraai uitgegeven, mooi geïllustreerd. Ik neem aan dat ze bedoeld zijn als relatiegeschenk voor artsen. Die bestemming maakt het onmogelijk om lang stil te staan bij wetenschappelijke problemen rond het complexe verschijnsel dat tegenwoordig depressie heet. Van Lieburg kiest voor historische overzichten waarin hij zich concentreert op levensbeschrijvingen van beroemde patiënten. Dat leidt hier en daar tot overlapping, want de 'beroemde depressieven' zijn soms dezelfde als de elders beschreven depressieve musici, depressieve vrouwen of depressieve geleerden. Jammer vind ik dat het rijke historische materiaal niet wordt geïntegreerd. Aan de lange stoet op zichzelf aardige historische feitjes ontbreekt iets van de verwondering die historisch materiaal tot leven brengt. Het is natuurlijk leuk om te lezen dat melancholie, in Middeleeuwen en Renaissance werd geassocieerd met de zondige verslaving aan stoffelijke goederen en dat de vrouw daarin een ongunstige rol speelde, maar staat er werkelijk een vrouw op de beroemde prent van Dürer? Is dat geen engel? En zijn haar (zijn) vleugels werkelijk symbolen van beweeglijkheid en kracht, terwijl die van een andere vrouw op een overigens prachtig schilderij van Matthias Gerung (1558) het onvaste en onbestendige van het aardse accentueren? Is de kleding van dit ietwat neerslachtige, maar verder gemoedelijke en zelfs huiselijk ogende zinnebeeld hoerig? Ik vraag me dit alles af, zoals ik me ook afvraag wat de vele schitterende details op dit schilderij betekenen: het opengewerkte model van een bordeel op poppenhuis formaat, een tent met spel en vertier, een leger in de verte, een regenboog aan de horizon. Zijn zij de oorzaken van de zwartgalligheid of de gevolgen, of misschien wel de therapie? Wat, tenslotte, verstaat men tegenwoordig onder depressies? In hoeverre zijn ze toe te schrijven aan lichamelijke, in hoeverre aan geestelijke afwijkingen? Zijn er in de afgelopen decennia veranderingen geweest in de visie op depressies? In de behandelwijze? Dat zou ik wel eens willen weten. Het kan best zijn dat de doelgroep daar alles over weet, maar voor mij als leek stoppen de boekjes wat abrupt en lijkt de kwaal aan het begin van de twintigste eeuw op te houden te bestaan. Dat zijn zo wat vragen die bij me opkomen bij het lezen van deze boekjes die ik overigens neem voor

wat ze zijn: aardige kijkjes in de overvolle archieven van de geschiedenis der geneeskunde. Want het blijft fascinerend om te lezen dat een knappe kop als Barlaeus (1584-1648) doodsbenauwd was zich te stoten, omdat hij meende van glas te zijn en dacht in stukken te kunnen breken; dat hij nadien dacht van boter te zijn en elke warmtebron meed uit angst te zullen smelten. Fascinerend en beklemmend ook om te lezen hoeveel moeite Charlotte Gilman (1839-1883) zich moest getroosten om eenvoudig te kijken, luisteren of te denken: 'alsof je probeert omhoog te komen en te lopen onder een omgevallen circustent, of te waden door de lijm'. Het is niet toevallig dat Gilmans autobiografie (*The Yellow Wallpaper*) literaire status verwierf en dat het beeld van de glazen man tot toneelstuk is verwerkt (*Klucht van den glazen doctor*). De autodocumenten lijken, zowel thematisch als wat literaire kwaliteit betreft, veel op de gedichten die Baudelaire en Verlaine over het spleen schreven. Zou er toch een verband zijn tussen depressie en artistiek talent?

Maarten van Buuren

H. van Zon, *Tachtig jaar RIVM*. (Assen: Van Gorcum/Bilthoven RIVM, 1990; ISBN 90-2322-574-0) 419 p., ill., fl. 75,00.

A.C.M. Kappelhof, *Tussen aansporen en opsporen. Geschiedenis van 25 jaar Staatstoezicht op de Volksgezondheid 1965-1990*. ('s-Gravenhage: SDU uitgeverij, 1990; ISBN 90-1206-986-6) 255 p., ill., fl. 49,50.

Gedenkboeken zijn dikwijls een belangrijke bron van informatie voor historici. Ook al is hun perspectief beperkt omdat de aandacht grotendeels is gericht op de jubilerende instantie of persoon, ze leveren de historisch onderzoeker doorgaans veel onmisbaar empirisch materiaal over instellingen, verenigingen en organisaties. Wat dat betreft kunnen we verheugd zijn dat het Rijksinstituut voor Volksgezondheid en Milieuhygiëne (RIVM) en het Staatstoezicht op de Volksgezondheid een aantal jaren geleden de opdracht hebben gegeven tot het schrijven van een gedenkboek.

Beide instellingen zijn samen met de Gezondheidsraad uit de Gezondheidswet van 1901 voortgekomen en hebben in deze eeuw een vooraanstaande rol gespeeld in het overheidsbeleid op het terrein van de volksgezondheid. Het RIVM, dat in 1984 is ontstaan uit de samenvoeging van het Rijksinstituut voor de drinkwatervoorziening, het

Instituut voor afvalstoffenonderzoek en het Rijksinstituut voor de Volksgezondheid, is inmiddels het instituut van de overheid voor onderzoek inzake volksgezondheid en milieuhygiëne. Met dit instituut beschikt de Nederlandse samenleving tevens over een goed uitgerust technisch apparaat ter voorkoming en bestrijding van ziekten. Van Zon toont ons in een vloeiend geschreven betoog de talloze discussies en controverses over politieke, organisatorische, wetenschappelijke en financiële kwesties die aan de instelling van het RIVM vooraf zijn gegaan. Hij geeft daarmee wellicht onbedoeld een goede indruk van de route die het Nederlandse gezondheidsbeleid sinds 1900 heeft afgelegd.

Al sinds de instelling van het Geneeskundig Staatstoezicht in 1865 wilden de inspecteurs een eigen instelling voor het uitvoeren van onderzoek naar de verontreiniging van bodem, water en lucht. Deze behoefte werd alleen maar sterker in de loop van de jaren tachtig, toen bacteriologisch onderzoek mogelijk werd van monsters van patiënten verdacht van besmettelijke ziekten, zoals cholera, difterie, tuberculose en syfilis, en het chemisch-farmacologisch onderzoek van de kwaliteit van drinkwater en geneesmiddelen een snelle ontwikkeling doormaakte. De rijksoverheid liep bij dit onderzoek bepaald niet voorop; het heeft tot 1901 geduurd voordat de rijksoverheid in principe aan de wens van de inspecteurs tegemoet wilde komen, en het duurde nog eens acht jaar voordat men besloot een Centraal Laboratorium ten behoeve van het Staatstoezicht in te richten. Uit het vorig jaar verschenen boek over de Centrale Gezondheidsraad van de hand van R.B.M. Rigter wordt duidelijk dat onderlinge meningsverschillen tussen artsen een rol hebben gespeeld bij het telkens maar weer uitstellen van de vestiging van een nationaal medisch laboratorium. Maar minstens zo belangrijk was, dat men in politieke kringen het wetenschappelijk onderzoek en laboratoriumwerk bij voorkeur aan het particulier initiatief overliet. Ook al zorgde de overheid sinds 1865 voor medisch-statistische overzichten en subsidieerde zij sinds de jaren zeventig zogenaamde 'parcs vaccinogène' voor de productie van koepokstof, de productie van allerlei nieuwe sera en vaccins die begin jaren negentig mogelijk werd (bijvoorbeeld antitoxine tegen difterie) zag men aanvankelijk als een zaak van het particulier initiatief. Verdere overheidsbemoenissen met wetenschappelijk onderzoek vond men bovendien ongewenst. Vanaf 1895 zorgde een particulier geëxploiteerd 'Bacteriotherapeutisch Instituut' onder leiding van de Utrechtse hoogleraar C.H.H. Spronck voor de commerciële productie van sera en vaccins. Dit instituut kreeg vanaf 1897

van het rijk enige subsidie, maar dat kon niet voorkomen dat de bedrijfskosten van het instituut na 1900 te hoog werden om sera tegen een aanvaardbare prijs te kunnen leveren. In 1919 nam de rijksoverheid 'in het belang van de volksgezondheid' de exploitatie van het instituut geheel over. De instelling werd toen omgedoopt tot 'Rijksserologisch Instituut'.

Deze overname maakte deel uit van een reeks van besluiten van de overheid om een actieve gezondheidsbeleid te voeren: in 1909 de oprichting van het Centraal Laboratorium, in 1913 de oprichting van het Rijksbureau Drinkwatervoorziening en in 1919 een nieuwe Gezondheidswet die meer overheidsbemoenissen met de volksgezondheid met zich mee bracht. De vraag dringt zich dan ook op waarom de houding van regering en parlement inzake het medisch-wetenschappelijk onderzoek en de productie van sera na 1900 veranderde. Helaas behandelt Van Zon deze vraag slechts summier. Dat is jammer, want tussen 1900 en 1920 werd kennelijk de politieke grondslag gelegd voor een nationaal laboratoriumbeleid – een grondslag die sindsdien onaantastbaar is gebleken.

In 1934 fuseerde het Centraal Laboratorium en het Rijksserologisch Instituut tot het Rijksinstituut voor de Volksgezondheid, de belangrijkste voorloper van het RIVM. Tot die tijd was er sprake van een succesvolle opbouw van een onderzoekspraktijk, met onder meer de ingebruikneming van een nieuw laboratorium in Utrecht, de verzameling van medische gegevens uit het gehele land, de hulp bij de bestrijding van epidemische ziekten, de controle op voedings- en geneesmiddelen en het onderzoek naar de verontreiniging van water en lucht. Daarna echter ging het minder goed met het RIV als gevolg van bezuinigingen en de oorlog. Na 1950 hervond de overheid haar rol in het gezondheidsbeleid mede in het kader van de wederopbouw. Dit was voor een groot deel de verdienste van de minister van Sociale Zaken en Volksgezondheid J.G. Suurhoff en de eerste medicus als secretaris-generaal voor volksgezondheid P. Muntendam (1949-1964).

In de jaren vijftig kwam het RIV onder de leiding van J. Spaander tot grote bloei. Als vanouds vond veel farmacologisch en bacteriologisch-serologisch onderzoek plaats (in 1950 al meer dan 200.000 monsters van patiënten). Verder ontwikkelde het toxicologisch onderzoek naar levensmiddelen, arbeidsomstandigheden en vergiften zich buitengewoon snel. Het milieuhygiënisch onderzoek was aanvankelijk bescheiden, maar werd vanaf 1960 steeds belangrijker. Ten behoeve van deze tak van onderzoek kreeg het RIV de beschikking over veel

nieuwe meetapparatuur en werd het Instituut geleidelijk uitgebreid met een omvangrijke verzameling van onderzoeksafdelingen op het terrein van de bodemverontreiniging, de lozingen op het oppervlaktewater, de afvalstoffen, het luchtonderzoek en het stralingsonderzoek. Bovendien kreeg het RIV een eigen epidemiologische dienst en werden verspreid over het land streeklaboratoria opgericht. In dit verband is het buitengewoon interessant dat het RIV een centrale rol heeft gespeeld bij de standaardisering van het laboratoriumwerk in Nederland, onder meer door de uitgifte van standaardpreparaten en referentie-culturen. Daarover zou beslist meer te vertellen zijn dan Van Zon nu in het kader van zijn boek kon doen.

Al met al beschrijft Van Zon niet slechts de geschiedenis van de RIVM, maar ook de totstandkoming van een belangrijk deel van het Nederlandse laboratoriumwezen. De nieuwe technische systemen en sociale netwerken die daarvan deel uitmaakten, zijn tezamen de moderne infrastructuur op het terrein van hygiëne, preventieve gezondheidszorg en milieuhygiëne gaan vormen. Zo bezien zou Van Zons studie een uitstekende aanleiding kunnen zijn voor een combinatie van nader wetenschaps- en beleidshistorisch onderzoek naar de onderwerpen die Van Zon noodgedwongen moest laten liggen. Het is daarom extra jammer dat in het boek geen notenapparaat, literatuuroverzicht en bronvermeldingen zijn opgenomen.

Kappelhof beschrijft de recente geschiedenis van een andere belangrijk instituut dat uit de Gezondheidswet van 1901 is voortgekomen, namelijk het Staatstoezicht op de Volksgezondheid. Zijn boek is bedoeld als een vervolg op A. Querido's *Een eeuw staatstoezicht op de volksgezondheid* uit 1965, en handelt over de periode 1965-1990. Na een inleidend hoofdstuk over de voorgeschiedenis en met enkele algemene beschouwingen over de moderne volksgezondheid, wordt in vier hoofdstukken de geschiedenis van de zeven inspecties beschreven die tezamen in 1965 het Staatstoezicht vormden: de geneeskundige inspectie, de inspectie voor de geestelijke volksgezondheid, de inspectie voor de geneesmiddelen, de inspectie voor de levensmiddelen en de keuring van waren, de inspectie drankwetgeving, de veterinaire inspectie en de inspectie milieuhygiëne.

Al uit de eerste pagina's van het boek wordt duidelijk dat Kappelhofs historisch onderzoek in een wezenlijk andere periode begint dan dat van Van Zon. Waar Van Zon nog betrekkelijk overzichtelijk het gehele spectrum van het gezondheidsbeleid kan schilderen, heeft Kappelhof te maken met een gezondheidszorg die inmiddels een hoge graad van

complexiteit heeft bereikt. De aanleg van drinkwaterleidingen en riolering is vrijwel voltooid, de krotbewoning is nagenoeg verdwenen en de curatieve gezondheidszorg is uitgegroeid tot een bedrijfstak waarin twintigduizend professionele hulpverleners werken, waarin de geestelijke gezondheidszorg veertigduizend bedden omvat, het aantal ziekenhuizen en de omvang van de ziekenhuizen explosief groeien en de medische technologie onstuitbaar in opmars is. Bovendien is de gezondheidstoestand in vergelijking met de eerste helft van de twintigste eeuw flink veranderd. De sterfte is laag, de levensverwachting hoog, terwijl het zwaartepunt in het ziektepatroon is verschoven van besmettelijke ziekten naar chronisch-degeneratieve ziekten. Daar komt nog bij dat men in de jaren zestig voor het eerst systematisch aandacht aan nieuwe milieuproblemen ging besteden. Kortom, in de jaren zestig zijn het gezondheidsbeleid en de gezondheidszorg complexer geworden en sterk gedifferentieerd geraakt. De politieke, economische en organisatorische consequenties daarvan begon men in deze jaren nog maar net te onderkennen.

Kappelhof is zich ervan bewust dat de gezondheidszorg in de jaren vijftig en zestig fundamenteel aan het veranderen was. Dit blijkt onder meer uit zijn bespreking van de regeringsnota's die – niet toevallig – vanaf 1966 met een zekere regelmaat zijn uitgebracht om de snelle ontwikkelingen in kaart te brengen (van de Volksgezondheidsnota in 1966 tot en met het rapport Dekker in 1987). Toch is het hem niet goed gelukt de mede door de gezondheidstechnologie veroorzaakte snelle transformatie van de gezondheidszorg vanaf 1960 in zijn verhaal over het Staatstoezicht te integreren. Dit is de auteur gezien de korte tijd die hem ter beschikking stond (1 jaar) nauwelijks kwalijk te nemen. Maar ook de beperkingen die aan een gedenkboek kleven hebben hem parten gespeeld. Evenals Van Zon besteedt Kappelhof veel aandacht aan de intern-organisatorische kant en de formele aspecten van de onderzochte instellingen. In ieder hoofdstuk behandelt hij wetten en organisatiestructuren, gevolgd door een bespreking van een reeks activiteiten. Daarmee volgt Kappelhof in zekere zin de opzet van het eerder genoemde boek van Querido. Deze aanpak bezorgt de lezer misschien wel een gevoel van herkenning, maar daar staat tegenover dat Kappelhofs weergave van de historische ontwikkeling een wel erg statisch karakter heeft gekregen. Minder dan van Zon is Kappelhof er in geslaagd te laten zien dat institutionalisering en organisatie veelal het sluitstuk vormen van een voorafgaande historische ontwikkeling, en niet omgekeerd.

Gegeven de complexiteit van de moderne gezondheidszorg had het boek aan zeggingskracht gewonnen als Kappelhof zich tot slechts enkele aspecten van het staatstoezicht had beperkt. Maar dat was – neem ik aan – juist onmogelijk, omdat in een gedenkboek nu eenmaal alle partijen in de jubilerende organisatie aan bod moeten komen. Het gevolg is echter dat het boek iets opsommerigs heeft gekregen. Omdat over alles wel iets moet worden gezegd, komt bovendien geen enkel onderwerp goed uit de verf.

Niettemin komt er uit het boek van Kappelhof een aantal belangwekkende tendensen in het Staatstoezicht naar voren. Allereerst neemt de personeelsomvang bij zowel het departement (aanvankelijk Sociale Zaken en Volksgezondheid) als de diverse rijksinstellingen voor de volksgezondheid fors toe. In 25 jaar groeit het aantal arbeidsplaatsen bij het Staatstoezicht van tweehonderd naar zeshonderd en bij het RIVM van zeshonderd naar dertienhonderd. Werkten er in 1957 nog slechts zeventig mensen op het departement, in 1982 zijn dat er zevenhonderd. Deze uitbreiding van het personeel was voor een belangrijk deel het gevolg van nieuwe opvattingen in de zorgverlening en van de opkomst van nieuwe aandachtsvelden in het gezondheidsbeleid, zoals de milieuhygiëne. Het Staatstoezicht veranderde in een betrekkelijk korte tijd van een monodisciplinaire in een volledig multidisciplinaire instelling. Bestond in 1965 de geneeskundige inspectie uit artsen, de inspectie voor de geestelijke volksgezondheid uit psychiaters, de inspectie voor de geneesmiddelen uit farmaceuten en de veterinaire inspectie uit dierenartsen, daarna treden steeds meer ingenieurs, chemici, bacteriologen, biologen en vooral juristen tot het Staatstoezicht toe. Bij de inspectie voor de geestelijke volksgezondheid gingen vooral sociologen, pedagogen en psychologen een vooraanstaande rol spelen.

Een andere verandering waarmee het Staatstoezicht te maken kreeg, is het streven van de overheid om haar greep op de gezondheidszorg te versterken, met name vanaf 1974 toen de 'structuurnota gezondheidszorg' werd uitgebracht. De toename van de departementale activiteiten die daar het gevolg van waren, hebben de verhouding tussen Departement en Staatstoezicht fundamenteel veranderd. Het leek er zelfs enige tijd op dat de drang tot centralisering het Staatstoezicht in het Departement zou doen opgaan. Dit zou de honderd jaar oude en in medische kring veel geprezen autonomie van het Staatstoezicht te niet hebben gedaan, en het verwondert niet dat een dergelijke voornemen tot veel onrust onder de leden van het Staatstoezicht heeft

geleid. Tot een formele integratie is het nooit gekomen, maar het is duidelijk dat er de komende jaren nog heel wat gepraat moet worden over de onderlinge afstemming tussen de werkzaamheden van Departement en Staatstoezicht.

Tenslotte valt de opkomst van consumentenorganisaties te noemen, zoals de Cliëntenbond en de Vereniging Milieudefensie. Hun publikaties en kritiek zorgden er voor dat er vanaf 1980 bij het Staatstoezicht meer aandacht kwam voor de 'kwaliteit van de zorg'. Dit heeft er onder mee toe geleid dat het Staatstoezicht zich bewuster op de 'gezondheidsmarkt' is gaan bewegen, door middel van een publicitair beleid gericht op bepaalde doelgroepen en de publieke opinie.

Het lijkt me dat ook dit boek een goed startpunt kan zijn voor modern wetenschapshistorisch onderzoek naar het gezondheidsbeleid van de laatste dertig jaar. Daarbij zouden nadrukkelijker dan in het boek van Kappelhof gebeurt, de ontwikkelingen in een internationaal verband moeten worden geplaatst.

Eddy Houwaart

D. Draaisma (red.), *Een laboratorium voor de ziel. Gerard Heymans en het begin van de experimentele psychologie*. (Groningen: Historische Uitgeverij/Universiteitsmuseum 1992; ISBN 90-6554-490-9) 151 p., ill., fl. 40,00.

Ter herdenking van het feit dat Gerard Heymans (1857-1930) honderd jaar geleden (1892) zijn psychologisch laboratorium vestigde en zo in Groningen (lees: Nederland) het begin inluidde van de academische experimentele psychologie, werd o.m. een expositie van de door Heymans voor zijn practica en onderzoek gebruikte apparaten georganiseerd. De door D. Draaisma geredigeerde publikatie is bedoeld als catalogus voor die expositie. Zij omvat een fotodocumentatie van de 67 items van de Heymanscollectie, voorzien van uitleg en commentaar (van de hand van J. Waling Huisman en D. Draaisma [8]), overzichtelijk geordend naar tien functiecategorieën (b.v. tijdmeting, psychofysica, geheugen etc.). Daarnaast, bij wijze van inleiding, een zevental bijdragen van verschillende auteurs (combinaties): over persoon en werk van Heymans (D. Draaisma, [1]); betreffende de geschiedenis van het Groningse Laboratorium voor Experimentele Psychologie (1892-1927) (D. Draaisma/B. Lalbahadoersing/E. Haas, [2]); een – zeer geslaagde – cultuurhistorische situering van Heymans' denken, met nadruk op de politieke, ethische en wereld-

beschouwelijk-filosofische aspecten van zijn werk, hoofdzakelijk gebaseerd op de rijke oogst aan essays en recensies die Heymans tussen 1881 en 1925 in *De Gids* publiceerde (R. Aerts, [3]); en een viertal artikelen die het psychologisch werk van Heymans relateren aan, resp. evalueren vanuit, het hedendaagse psychologisch onderzoek [4, 5, 6, 7]. De bundel in zijn totaliteit (dit zij nadrukkelijk vooropgesteld) is bijzonder de moeite waard voor wie geïnteresseerd is in de vroege geschiedenis van de laboratoriumpsychologie (m.n. in Nederland) en vooral ook in de psychologie van Heymans: informatief, goed gedocumenteerd, en fraai uitgevoerd, zij het in een formaat dat het opbergen in een gewone boekenkast onmogelijk maakt.

Drie uit een reeks kritische kanttekeningen die ik zou willen plaatsen mogen hier volgen – vanwege de beperkte ruimte zeer kort:

(1) ad [2]: De exclusieve beklemtoning van het strategisch belang van het door Heymans naar voren gebrachte onderscheid van fysiologie en psychologie doet uit het oog verliezen dat dit onderscheid toentertijd, algemeen gesproken, ook of vooral een inhoudelijke grond had, d.w.z. vanuit het object van de psychologie beargumenteerd wilde worden. Dat object was de 'ziel' – zowel voor psychologen met dualistische als met psychomonistische sympathieën. Ook Heymans' parallellisering van psychologie en natuurwetenschap verstaat men verkeerd als men deze louter als 'strategisch' interpreteert. Wilde psychologie als *wetenschappelijke* psychologie mogelijk zijn (zo meende Heymans), dan alleen als natuurwetenschappelijke. Dat was niet nieuw in de toenmalige situatie (H. speelt wat dat betreft op een bestaand 'vooordeel' in), maar verdiende anno 1896 nog eens nadrukkelijk gesteld te worden, nadat in 1894 Dilthey zijn methodologisch dualisme van 'verstehen' en 'erklären' had gepropageerd.

(2). ad [4]. (J. van Heerden/D. Draaisma, 'De Müller-Lyer illusie. Heymans, Fodor, Artificiële Intelligentie'): De poging om Heymans' verklaringshypothese m.b.t. de Müller-Lyer illusie te construeren als anticipatie van hedendaagse verklaringen in cognitieve psychologie en AI doet ietwat geforceerd aan en overtuigt niet: de door Heymans (op Wundt en Delboeuf teruggaande) oogbeweging-hypothese heeft wel een verwijderde analogie met de door Pilyshyn (1980) geopperde gedachte van de illusie-veroorzakende rol van de 'functionele architectuur', maar *déze* analogie fundeert de Wundt-Heymans-Pilyshyn interpretatie van de M-L illusie hooguit als geval van zgn. *sensorische* illusie (d.i. illusie berustend op de fysische hoedanigheid van het zintuig) en niet als één van

perceptuele illusie (illusie ontstaan t.g.v. misinterpretatie door de hersenen van sensorische informatie), zoals de heden ten dage dominante opvatting in het perceptieonderzoek aanneemt (de lijn A. Thiéry (1896), R.H. Woodworth (1938), R.L. Gregory (1974)).

(3) ad [1] en [7] (D. Draaisma): De identificatie van Heymans' psychomonisme (panpsychisme) met de opvatting van Fechner (p. 10, 90) is op een dubbele manier misleidend, om niet te zeggen, fout: Heymans' psychomonisme beoogde een *correctie* van de Fechnerse theorie te zijn en verschilde (volgens H.) daar dus van. Maar ook: Fechners theorie impliceerde niet – zoals Heymans' psychomonisme wel – dat volgens hem 'de geest alleen maar reëel' was (p. 90). Veeleer is (met M. Heidelberger 1993) diens standpunt te beschrijven als een 'niet-reductief materialisme' (of: 'niet-eliminatief naturalisme').

G. Verwey

H.A.M. Snelders, *De geschiedenis van de scheikunde in Nederland. Van alchemie tot chemie en chemische industrie rond 1900*. (Delft: Delftse Universitaire Pers 1993 (in opdracht van de Koninklijke Nederlandse Chemische Vereniging); ISBN 90-6275-815-0) 211 p., ill., fl. 63,60.

E.J. Dijksterhuis beweerde ooit dat voor de wetenschapshistoricus de genealogische ('genetische') interesse van de vakwetenschapper, die wil weten hoe het allemaal is gegroeid, een niet te versmaden bron van ondersteuning en inspiratie is. Zelfs al heeft de geschiedschrijving veel meer te bieden dan wat de vakwetenschapper wil weten, dan nog dient de wetenschapsgeschiedenis zich niet van deze in haar ogen wellicht oppervlakkige interesse onnodig te distantiëren. Snelders' *Geschiedenis van de scheikunde in Nederland* is heel zeker een vakgeschiedenis te noemen, een boek dat zich op de eerste plaats richt tot de beoefenaren van de scheikunde zelf. Cultuurhistorische of wetenschapsfilosofische overwegingen, nauwelijks weg te denken uit de hedendaagse wetenschapsgeschiedenis, blijven hier vrijwel geheel achterwege. Dat een dergelijke, tegenwoordig minder populaire aanpak echter wel degelijk, zoals Dijksterhuis beweerde, goede resultaten kan opleveren wordt met dit boek aangetoond.

De auteur laat de geschiedenis van de scheikunde in Nederland aanvangen met het 'tijdperk van de alchemie' dat ten einde loopt in de zeventiende eeuw en in de achttiende eeuw nog voornamelijk

het voorwerp van spot uitmaakt. De 'wetenschappelijke' scheikunde van de zeventiende eeuw wordt gepresenteerd aan de hand van de iatrochemie en de chemische technologie van Drebbel en Glauber. In de achttiende eeuw staat de flogistontheorie centraal en de nieuwe scheikunde van Lavoisier. Aan de negentiende eeuw besteedt Snelders vier hoofdstukken. In het eerste ligt de nadruk op Gerrit Jan Mulder, de twee volgende behandelen respectievelijk J.H. Van 't Hoff en H.W. Bakhuis Roozenboom. Het laatste hoofdstuk doorloopt zeer bondig de verschillende takken der chemische industrie. Dit alles wordt voorafgegaan door een wat teleurstellend essay over de historiografie van de Nederlandse scheikunde, en besloten met een nota over de oprichting van de Nederlandse Chemische Vereniging in 1903.

Het boek kan op drie verschillende manieren gelezen worden. Op de eerste plaats is het als een encyclopedie te gebruiken, een naslagwerk voor namen en data, en een vindplaats voor literatuurverwijzingen. Wetenschapshistorici uit vele subdisciplines zullen ongetwijfeld in het boek een betrouwbaar referentiewerk vinden. Het boek bevat echter niet alleen informatie, het geeft ook een heldere presentatie van het wetenschappelijk denken van de hoofdfiguren, die nergens vervalt in droge opsommingen, maar daarentegen er telkens in slaagt de kern en de continuïteit van het wetenschappelijk onderzoek bloot te leggen.

Tenslotte verdient het boek nog een derde lezing, een lezing van de eigen visie van de auteur op de determinanten van de geschiedenis van de scheikunde. Deze visie komt nergens expliciet of systematisch aan de orde, maar zal de aandachtige lezer niet ontgaan. Zo negeert Snelders grotendeels de farmacie (en in mindere mate ook de geneeskunde) als voorloper of wegbereider van de wetenschappelijke chemie, en legt hij het zwaartepunt bij de cartesiaanse materie-opvatting. Opmerkelijk, maar niet verrassend, is de systematische weigering om Lavoisiers nieuwe scheikunde als een revolutie te bestempelen. Snelders gaat ook niet meer dan terloops in op de rol van de HBS in de vorming van de Nederlandse wetenschappers, zoals die door Van Berkel in *In het voetspoor van Stevin* nadrukkelijk aan de orde is gesteld, en legt meer de klemtoon op de interne ontwikkeling van de scheikunde aan de universiteiten. En hoewel het belang van de praktische experimenteerkunst niet wordt onderschat, legt Snelders de eigenlijke wetenschappelijke verdienste toch telkens weer in het ontwikkelen van theoretische concepties, wat ook als kenmerk en voorwaarde wordt gezien van schoolvorming. Terloops wijst hij nog op de kloof

tussen wetenschap en praktijk in de Nederlandse chemie, een kloof die pas op het einde van de negentiende eeuw toegroeide. Voldoende stof om uit deze geschiedenis een eigen visie te destilleren op de ontwikkeling van de scheikunde in Nederland.

Zoals elke vakgeschiedenis, ontkomt ook dit boek niet aan de beperkingen van het genre. Vakhistorici nemen gewoonlijk bij voorbaat aan dat hun vak een geschiedenis heeft, en dat bijvoorbeeld de scheikunde van de zeventiende eeuw inderdaad de voorloper is van onze scheikunde, beoefend volgens dezelfde regels en met hetzelfde onderzoeksprogramma (of tenminste door de huidige vakbeoefenaar als zodanig te (h)erkennen). Dat de scheikunde in vroegere tijden misschien een radikaal ander perspectief kon bezitten dan onze huidige chemie, wordt al te gemakkelijk opzij geschoven. Zo splitst Snelders zonder meer de 'praktische' alchemie af van de levensbeschouwelijke variant, en verwaarloost hij de medische en filosofisch-theologische context van de chemische materiebeschouwingen. De banden met andere disciplines worden steeds als extern voorgesteld, bijvoorbeeld wanneer op het einde van de negentiende eeuw Nederlandse chemici zich in het spoor (?) van de fysici aan thermodynamische modellen wagen. Bijzonder questieus is de achterstelling van de chemische technologie bij de wetenschappelijke chemie. Aan de negentiende-eeuwse academische scheikunde worden ongeveer 80 bladzijden besteed; aan de industrie uit dezelfde periode nauwelijks tien. Het is daarbij veelbetekend vast te stellen dat de Nederlandse Chemische Vereniging werd opgericht door een chemisch technoloog, een scheikundige bacterioloog, een apotheker, een directeur van een proefstation voor suikerriet en een scheikundige botanicus bij de Gemeentelijke Gezondheidsdienst in Amsterdam. Over deze chemische beroepen en hun geschiedenis was in de voorgaande hoofdstukken nauwelijks aandacht besteed. Zij werpen toch een ander licht op wat de scheikunde in Nederland is geweest. Dergelijke kritiek doet echter niets af aan de enorme degelijkheid en betrouwbaarheid van het werk als vakgeschiedenis. De inzichtelijkheid en het gezag waarmee Snelders de ideeëngeschiedenis van de scheikunde in Nederland in beeld heeft gebracht, maken van dit boek zonder meer een noodzakelijk fundament voor alle verder onderzoek op dit gebied.

G. Vanpaemel

Weerwoord aan K. van Berkel

In zijn bespreking van de eerste twee jaargangen van het nieuwe tijdschrift *Geschiedenis van de Wijsbegeerte in Nederland* (GWN) kwam K. van Berkel in een vorig nummer van *Gewina* (jg. 16, 1993, nr. 2, p. 95-97) tot een negatief oordeel zowel over de zinvolheid van ons tijdschrift als over de kwaliteit van de inhoud. Aangezien dit oordeel slechts gebaseerd is op de eerste nummers en GWN intussen reeds vier jaar bestaat, zijn er wellicht argumenten aan te dragen die een herziening van dit oordeel noodzakelijk maken.

Wat ten eerste de zinvolheid van GWN betreft: het lijkt ongerechtvaardigd om die, zoals Van Berkel doet, uitsluitend te willen afmeten aan de mate waarin de schrijvers van artikelen er daadwerkelijk in slagen aan te tonen dat het filosofisch denken in Nederland van hogere kwaliteit is geweest dan men meestal heeft aangenomen. Uiteraard is een dergelijke door internationale vergelijking tot stand te brengen kwaliteitsbepaling een belangrijke doelstelling van GWN op langere termijn. Ook het werk dat nu verricht wordt in het kader van het NWO-project 'De Nederlandse cultuur in Europese context' is voornamelijk hierop gericht. (Zie daarover de serie artikelen die onder de titel 'De nalatenschap van Erasmus' bezig is te verschijnen in *Wijsgerig Perspectief*, jaargang 34, nr. 1 en volgende.) Het grote probleem is echter dat het noodzakelijke materiaal voor een dergelijke vergelijking nog grotendeels ontbreekt. Vele denkers en stromingen zijn maar nauwelijks onderzocht en de gegevens die de laatste tien, twintig jaar gelukkig in toenemende mate beschikbaar zijn gekomen laten nog geen definitieve conclusies toe, hoewel ze er zeker niet op wijzen 'dat de filosofie voor zover in Nederland beoefend, enkele uitzonderingen daargelaten (Agricola, Spinoza, Heymans), niet van hoge kwaliteit is geweest.' Bovendien kan men zich afvragen of zo'n internationale vergelijking altijd zinvol of zelfs mogelijk is. Men gaat er dan vanuit dat filosofen uit hun nationale cultuur of intellectuele omgeving losgemaakt kunnen worden en alleen qua wijsgerige merites met elkaar vergeleken kunnen worden. In dat geval, zou men zeggen, was Kant natuurlijk een groter denker dan Van Hemert en valt Bolland in het niet bij Hegel. Maar nog afgezien van het feit dat dergelijke vergelijkingen in Nederlands opzicht soms verrassend positief uitvallen (men denke aan Heymeric van de Velde vergeleken met Cusanus of aan Isaac Beeckman in relatie tot Descartes) is het niet ook van belang na te gaan welke rol Nederlandse filosofen,

niet alleen in de algemene ontwikkeling van de filosofie, maar ook in hun nationale context hebben gespeeld? Van Berkel zal nu ongetwijfeld komen met het verwijt dat filosofiegeschiedenis zo tot cultuurgeschiedenis (ver)wordt. Maar filosofie is nu eenmaal een onlosmakelijk onderdeel van een breder cultuurgeheel. Wie filosofiegeschiedenis schrijft moet daarmee rekening houden, anders vervalt hij in een zeer eenzijdige benadering van zijn onderwerp. Bovendien lijkt Van Berkels verwijt gebaseerd te zijn op een discutabele, enge omschrijving van filosofie, als een vak met strakke grenzen, die ook zouden gelden voor haar geschiedschrijving. Het is daarentegen juist een van de vooronderstellingen van GWN dat filosofie een wezenlijk interdisciplinair karakter bezit. Dit komt in de aard en de verscheidenheid van de artikelen dan uiteraard naar voren.

Wat vervolgens de kwaliteit van de artikelen in GWN betreft: het bovenstaande overwegende lijkt het onjuist om te menen dat deze beter in verschillende andere tijdschriften een plaats hadden kunnen vinden. Hoewel soms van uiteenlopende aard en signatuur, hebben ze alle een wijsgerige component gemeen die maakt dat ze bijdragen vormen tot de kennis van de ontwikkeling van de filosofie in Nederland. Dat sommigen van de behandelde denkers geen zogenaamde 'grote filosofen' waren (zoals enkele artikelschrijvers zelf toegeven, maar wat is een 'groot filosoof?') sluit niet uit dat zij voor de beoefening van de wijsbegeerte van grote betekenis kunnen zijn geweest. Zelfs artikelen 'over een detail van een detail' kunnen zodoende waardevolle bijdragen zijn, zoals dat in GWN 4, nr. 1, over een brief waaruit blijkt dat boeken van Nederlandse Kantianen ook in Engeland gelezen en gewaardeerd werden. Hangt geschiedschrijving immers niet voor een belangrijk deel van dit soort details en toevallige vondsten af? Elk detail kan voor een latere synthese of waardering en voor internationale vergelijking van groot belang blijken. Bovendien is het op zich natuurlijk vreemd dat Van Berkel de kwaliteit van een artikel af wil meten aan de kwaliteit van de behandelde denker. Zelfs over een kwalitatief onbetekenende filosoof kan men immers nog een zeer boeiend stuk schrijven?

De redactie van GWN ziet als de voornaamste functies van het tijdschrift het stimuleren van verder onderzoek en het bijeenbrengen van onderzoekers uit verschillende disciplines. In het kader van de eerste functie staat het blad open voor alle auteurs die qua feiten of qua visie iets nieuws te melden hebben. Daarom publiceren wij ook recensies, overzichten van onderzoek en andere

Boekbesprekingen

elementen die duidelijk in een documentatieblad thuishoren. Van Berkel maakt hier echter geen melding van. Om de tweede functie te verwerklijken streven wij ernaar om naast 'reguliere' nummers ook themanummers uit te brengen. Jaargang 3 bijvoorbeeld was een dubbelnummer over esthetica in Nederland tussen klassiek en romantiek. Naast filosofen leverden kunst- en literatuurhistorici hier bijdragen aan, waardoor de filosofische vraag naar het schone niet slechts op een abstracte wijze maar ook vanuit het daadwerkelijke streven naar de produktie van schoonheid wordt belicht. Een dergelijke bundel over de Nederlandse Verlichting is in voorbereiding.

Het is jammer dat Van Berkel geen oog lijkt te hebben voor de betekenis van het initiatief waaruit GWN is voortgevloeid. Wat niet in de geijkte kaders past wordt al gauw zinloos of overbodig genoemd. Van geen enkel ander tijdschrift in Nederland gaat echter een stimulans uit om onderzoek te doen naar Nederlandse denkers. (De speciale aflevering over Nederlandse filosofen van

het *Algemeen Nederlands Tijdschrift voor Wijsbegeerte* uit 1983, waarnaar Van Berkel verwijst, is vooral tot stand gekomen op initiatief van prof. M.J. Petry, zoals bekend een van de actiefste voorstanders van dit soort onderzoek.) Na vier jaargangen wordt duidelijk dat GWN zowel in een behoefte voorziet – een soortgelijk tijdschrift bestond immers nog niet – als ook die behoefte aankweekt door onderzoekers erop te wijzen dat er naast de 'grote (Europese) filosofen' nog zoveel andere (Nederlandse) denkers zijn die de moeite van bestudering waard zijn. 'Onbekend maakt onbemind' geldt ook in de filosofiegeschiedenis. Wie op de betekenis van de wijsbegeerte in Nederland wil wijzen mag van een documentatieblad als GWN nuttige diensten verwachten. De redactie blijft ernaar streven aan die verwachting tegemoet te komen.

M.R. Wielema
secretaris van GWN